

Köcze László

Vállalati iratok gyűjtése I.

Szabályozások és intézményi keretek a gépipari vállalatok példáján

A vállalati iratok gyűjtésének, őrzésének hazai közgyűjteményeket érintő történései kevés figyelmet kaptak az elmúlt évtizedekben. Amennyiben születtek is témába vágó munkák, koronként változó okokból, de az iratgyűjtést egyidejűleg meghatározó politikai és intézményi szempontok kívül rekedtek a vizsgálódások középpontján. E kétrészes áttekintés elsődlegesen a gépipari vállalatokat érintően próbálja meg bemutatni az iratgyűjtések mögött kitapintható közgyűjteményi értelmezéseket, rámutatva a (vállalati) iratokkal kapcsolatos előfeltevések mögött meghúzódó – lát-szólagos módszertani, technikai kérdéseken messze túlmutató – hatalmi-politikai viszonyokból eredő jellemzőkre. Az intézményi feltételek és szabályozások ismertetésével ugyanis nem egyszerűen a vállalati iratokról, hanem magukról a vállalatokról alkotott korabeli elképzelések válnak kitapinthatóvá, kijelölve egyben a hosszú távú gyűjtés és iratőrzés közgyűjteményeket és cégeket egyaránt meghatározó keretrendszerét is. Az ismertetés egyidejűleg próbálja meg számba venni a közgyűjtemények működését meghatározó általános, normatív rendelkezéseket, valamint egy „tradicionális” iparág vállalati szereplőit közvetlenül is befolyásoló előírásokat.

A vállalati iratok begyűjtése Magyarországon 1950 után kezdődött meg, bár már az 1947. évi XXI. törvény említést tett a közérdekű magánlevéltárak felállításának lehetőségéről, ennek gyakorlatba való átültetése azonban elmaradt. Az államosítások nyomán kiépülő új rendszerben az 1950. évi 29. törvényerejű rendelet mondta ki, hogy fokozott védelemben kell részesíteni és a kutatás számára hozzáférhetővé kell tenni az állami levéltárakban való elhelyezéssel egyidejűleg – sok más intézmény mellett – a közületi vállalatok már nem használt iratait is. A rendelkezés a formálódó gazdaságirányítási rendszer intencióinak megfelelően nem tett különbséget a közigazgatási szervek és a vállalatok között, kizárólag annyit rögzített, hogy közületi vállalatnak kell tekinteni azt a vállalatot (üzemet, üzletet stb.), amelyben az állam, megye, járás, város vagy község tulajdoni érdekeltsége eléri vagy meghaladja az 50%-ot (12. §). A rendelet ugyan lehetőséget adott természetes vagy jogi személyek (testületek, vállalatok, egyesületek) számára nemzeti érdekű magánlevéltárak felállítására is, ez azonban az államosítások miatt teljes mértékben okafogyottá vált.

A rendelet elsődlegesen az intézmények szintjén definiálta az állami levéltári rendszer feladatait, az iratok dimenziójában kizárólag annyit állapított meg, hogy a „nem használt iratokat” a jelentéktelen iratok kiselejtezése után át kell adni a levél-

táraknak (25. §), rögzítve egyben, hogy ameddig a levéltárak nem veszik át az iratanyagot, a közhatóságok, közhivatalok és a vállalatok kötelesek azt levéltári anyagként őrizni, kezelni.

Az intézményi keretek kijelölését követően került sor az irat fogalmának meghatározására: a 1.610-26/1950. (VIII.8.) VKM sz. végrehajtási rendelet szerint „iratnak (írott emléknek) kellett tekinteni minden olyan szöveget, térképet vagy képes ábrázolást, amely papíron vagy hártán, levél, akta, füzet, könyv vagy tekerecs alakban, kézzel írott, rajzolt vagy festett vagy pedig írógépen írt, fényképezés útján előállított, esetleg (pl. alsó hatóságoknak küldött körrendelet esetében) nyomdai vagy más úton készült sokszorosítás alakjában jelentkezik [...] Nem az irat, hanem a könyv fogalmába tartoznak azok a nem okmány vagy levelezés, hanem könyv jellegű kéziratok, amelyek a megjelentetés szándékával készültek, továbbá ezek különféle fogalmazványai és előmunkálatai”.

A levéltári szervezet, majd az irat fogalmának jogszabályi definiálását nem sokkal később az iratörzés és selejtezés szabályozása követte a 185/1951. (X.23.) MT számú rendelet formájában. Ez alapján a közigazgatási szervekhez hasonlóan a vállalatok számára is előírták, hogy nem szabad selejtezni az adott intézmény „szervezetére, működésére, fejlődésére és ügykezelésére vonatkozó alapvető (sic!) fontosságú adatokat tartalmazó iratokat; a politikai, gazdasági, tudományos, történeti vagy művészi szempontból értékes iratokat, a műszaki leírásokat, műszaki gyártási és gyári terveket; az 1867. évben vagy azt megelőző időben keletkezett; az irattárakban őrzött közlevéltári anyagot képező iratokat.” Mindezzel egyidejűleg rögzítették, hogy a szervezetek az öt évnél régebbi dokumentumokat évenként kötelesek selejtezni az iratok egyenként történő tartalmi vizsgálatával.¹

Az általános keretek kodifikálása mellett kezdődött meg az egyes gazdasági ágazatok irányításért felelős – az állam tulajdonosi jogkörét reprezentáló – minisztériumok által jegyzett rendeletek kiadása is. Jelen írás szempontjából az első lépést ebben a folyamatban a nehéz- és könnyűipari miniszter 13.510/1950. sz. együttes körrendelete jelentette. A vállalatok őrzetében lévő iratok gyűjtését és selejtezését a rendelet kifejezetten a „magyar ipari munkásság történetének feldolgozása” perspektívájából tekintette feladatnak, ahol is tizenöt pontban rögzítették, hogy mely iratok tekintendők megőrzendőnek. Ezekben a pontokban a rendeletalkotók egyszerre próbálták létrehozni a vállalatok kapcsán a megőrzendő iratok bizonyos „tematikai” keretét, illetve egy irattípusonkénti listát, amelyek együttesen képesek lefedni a nem selejtezhető vállalati iratok körét. Bár a Levéltárak Országos Központ-

¹ Az évenkénti kötelező selejtezést érintő utasítás a vállalatok esetében önmagában lehetetlenné tette a korabeli selejtezési döntések későbbi felülvizsgálatának, korrekciójának lehetőségét, annak ellenére, hogy a vállalati iratok értékelése és gyűjtése hagyományok hiányában egy ismeretlen terület volt, ahogy a vállalatok szintjén az iratokat érintő döntéshozatali rend is kaotikus, illetve kialakulatlan volt ekkoriban.

jának (LOK) selejtezési szempontjai alapján rögzített listából a gazdasági szervek számos (pénzügyi, adminisztratív-jogi és részben szociális) aspektusa kirajzolódott, jó néhány elemet ugyanakkor (pl. gyártási profil, kereskedelmi tevékenység stb.) teljes mértékben figyelmen kívül hagytak.²

A vállalati iratok gyűjtésének feladata ekkoriban a magyarországi levéltári rendszeren belül elsődlegesen az 1950-ben létrehozott Levéltárak Országos Központjára, illetve az azon belül létrejött vállalati csoportra hárult.³ Mindehhez a jogi kereteket nemcsak a törvényerejű rendelet, hanem – a vállalatok szempontjából – a kohó- és gépipari, a bányá- és energiaügyi, valamint a könnyűipari miniszterek első helyetteseinek közös 1750/1951. sz. körrendelete is megerősítette, mégpedig úgy, hogy a LOK feladata lett a vállalati iratok nyilvántartása, illetve a selejtezések elbírálása is. A körrendelet kiadását jelentősen befolyásolhatta – ahogy a jogszabályban utalás is történt erre – a vállalatok kontrollálatlan selejtezési gyakorlata, így ennek ellensúlyozására rögzítették a LOK levéltárak és irattárak feletti felügyeleti jogkörét, valamint a vállalatok által elkövetett szabálytalanságok és mulasztások esetén azok bejelentésének kötelezettségét az irányító szervek felé. A „fontos tudományos érdekként” definiált iratörzés és nyilvántartás magyarázatát a rendelet kifejezetten „a magyar munkásságnak a tőkés kizsákmányolás ideje alatti életében” és az ipari fejlődés történetében jelölte meg.⁴

² A rendeletben a nem selejtehető iratok az alábbi kört fedték le: „1. Főkönyvek, tekintet nélkül keletkezésük időpontjára; 2. A mérlegek, évi jelentések és évkönyvek, ugyancsak keletkezésük időpontjára való tekintet nélkül, továbbá az ezek összeállításánál használt könyvelési kivonatok, fogalmazványok és tervezetek. Amennyiben a mérlegek, évi jelentések és évkönyvek nyomtatásban is megjelentek, úgy ezekből is megőrzendő 2-2 példány; 3. Szabadalmak és ezek leírásai, akár kül-, akár belföldi eredetűek azok; 4. A vállalat történetére utaló adatokat, alapítás körüli tárgyalásokat, megegyezéseket, adókedvezményeket tartalmazó iratok, valamint irattári és részvényt nyilvántartó könyvek; 5. Alkalmazottak szociális helyzetét megvilágító iratok (balesetek, jóléti juttatások és ezek előli elzárkózások, mint pl. borítékpénz, segélyek, munkások és munkásegységek elutasító segélykérései stb.); 6. Bérelszámolások, amennyiben folyamatosak és több évről szólnak, valamint hasonló feltétel mellett a munkabérré vonatkozó más adatok (pld. munkások összeállított keresete 10 éven át); 7. A szakszervezetek és a munkáltatók levelezései, bérviszályok, sztrájkok és egyéb munkásmozgalmak írásos vagy ábrázolt emlékei.; 8. Személyzeti ügyek, [úgy]mint felvételi kérelmek, ezek elutasítása, ajánlások, fegyelmi ügyek, elbocsátások; 9. Hadi üzemi parancsnokok iratai (közösvények, hirdetmények, ítéletek, bizalmas utasítások stb.); 10. A vállalat vezetésével kapcsolatos iratok, mint pl. az igazgatói levelezés vagy mint nagyobb vállalatoknál a titkári irattár, déli konferenciák anyaga; 11. A volt vezetőség magánlevelezései (ide értve a táviratot is, valamint a teljesen magánjellegűnek látszó írások, amennyiben ezek a volt vezetőség valamelyik tagjával bármily összeköttetésben vannak; 12. Felügyelőbizottsági, igazgatósági és egyéb ülésekről felvett jegyzőkönyvek; 13. A vállalat és az állam közötti kapcsolatokra utaló iratok (HM rendelkezések, minisztériumi leiratok); 14. Tröszt, kartell és banki kapcsolatokra rávilágító iratok (belső levelezések, utasítások); 15. Külföldi érdekeltségekre vagy bármily idegen tőkekapcsolatokra, továbbá külföldi bérmunkára vonatkozó iratok (kalkulációk, megállapodások).”

³ A LOK tevékenységére ld. Lakos, 2006: 321–323., a vállalati csoportra Sárközi, é. n.

⁴ A LOK több minisztériumnak is kiküldte a selejtezéseket illető tájékoztató levelét, kérve, hogy ismer-

Az általános feltételek rögzítését követően a gépiparért felelős kohó- és gépipari miniszter 2185/1952. KGM számon adta ki rendeletét, amely a már idézett 185/1951. (X.25) sz. MT rendelet területre vonatkozó végrehajtási utasításaként jelent meg. Az MT rendeletben leírtak megisméltése mellett (pl. selejtezés ideje, egyenkénti tartalmi vizsgálat stb.) differenciálás nélkül mondták ki, hogy a rendelet a minisztérium, a felügyelete alá tartozó ipari központok, egyesülések, tervezőirodák, kutatóintézetek és állami vállalatok ügyintézésében keletkezett, illetve azok irattárában őrzött iratokra egyaránt kiterjedt. A selejtezés technikai részletein túl, az összeállított selejtezési ügykörjegyzék (egyidejűleg szerepeltette a tervgazdasági időszakot megelőző korszakban keletkezett iratokat a korabeliakkal) összesen 150 „iratfajta” sorolt fel, amelynek kétharmadát (94), valamint az összes, 1919–1920-ban és az 1944–1945-ben keletkezett, tárgyi megjelölés nélküli iratot nem selejtezhetőnek minősített.

Az utasítás kihirdetése után rövid időn belül új rendelet kiadására került sor 2360/1952. KGM számon, ahol is az eddigiekben rögzített eljárás újabb szereplővel bővült, miután a selejtezés és begyűjtés folyamatába a Munkásmozgalmi Intézet is „bekapcsolódott”. Míg korábban a megőrzésre érdemes iratok a közlevéltári hálózathoz, elsődlegesen a LOK illetékességébe kerültek, addig az új szabályozás már a Munkásmozgalmi Intézethez rendelte a tizenkilenc pontban összefoglalt, munkásmozgalommal, parasztmozgalmakkal és bármilyen más politikai mozgalommal kapcsolatos iratok azon körét, amelyek 1848 és 1946 között keletkeztek, kimetszve gyakorlatilag a vezetőségi, a szociális, illetve a munkaügyi és személyzeti iratok teljes körét az adott vállalati iratanyag egészéből.⁵ Az új rendelet kapcsán azonban nemcsak az átadásra kijelölt iratok köre (és őrzőhelye) módosult, hanem – szinkronban a korabeli (gazdaság)politika radikalizálódásával – a vállalatok számára előírt jegyzékben rögzített ügykörök száma is, ahol már összesen 619 (!) „ügykört” soroltak fel a selejtezés idejének egyidejű feltüntetésével. A kezelhetetlen hosszúságú, túltagolt lista alkalmatlan volt arra, hogy a vállalati környezetben keletkező irattípusok kezelése kapcsán érdemi tájékoztató pontként szolgáljon, miután a listán létező irattípusok elképzelt ügykörökkel keveredtek össze, túltagolt tételek sematikus meghatározásokkal párosultak, mégpedig úgy, hogy 388 „ügykört” nem selejtezhetőnek minősített a minisztérium.⁶

tessék a LOK felé fennálló bejelentési kötelezettséget. MNL OL XIX-I-18-a 1610-T21-51/1951 https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_4_IrattariSelejtezes_2/?pg=1&layout=s (A letöltés ideje: 2019. szeptember 15.)

⁵ A Munkásmozgalmi Intézet szerepéről a levéltárakban ld. Lakos, 2006: 341–343. A Munkásmozgalmi Intézethez került iratok csak utólagosan, eltérő időpontokban kerültek be az állami levéltárakba.

⁶ Néhány, a teljesség igénye nélkül összegyűjtött, de annál jellemzőbb példa: míg az ügykörjegyzéken egyetlen pontban szerepelt az automatizálás (üzemek automatizálása) összetett kérdése és a keletkező iratok köre (8.), addig az anyaggazdálkodással kapcsolatban majdnem két tucat „ügykörben” foglalták össze az selejtezés/őrzés ügyét, amelyből ráadásul az egyik kétszer is szerepelt (anyagtervek 7., 34.).

Az eddigiekben elmondottak kapcsán érdemes az iratszelejtezés és őrzés korabeli jellemzőit elhelyezni abban a közegben, amelyben születtek, elkerülendő, hogy a kérdést egyszerű „ügyviteli-adminisztratív” hibaként írjuk le.⁷ A rendeletek ugyanis jól illeszkedtek az ötvenes évek elejének (gazdaságpolitikai) törekvéseihez és ideológiájához, amelyek szerint a vállalatok irányításáért felelős minisztérium – a párt legfelső vezetése, a Minisztertanács, illetve az Országos Tervhivatal által kijelölt és megfogalmazott „népgazdasági érdek” és a népgazdaság egészének figyelembevételével – mintegy átfogta, egyesítette (és látszólag homogenizálta) a különböző szintű irányító és a „maga korlátait fel nem ismerő” termelő szervezeteket. Ennek a centralizált irányítási rendszernek volt a fő eszköze az a felső irányító szerv által kiadott utasítás, amelyhez járult a vállalati szervezetben – az ötéves tervvel összefüggésben – végrehajtott radikális változás: elsődlegesen a korábbi kis- és középvállalatok gyártási profil szerinti összevonása, kisebb részben pedig az egykori nagyvállalati körbe tartozó szervezetek feldarabolása révén létrehozott „profiltszta”, a vállalati komplex funkciókat csak részlegesen birtokló, főként a közép- és nagyvállalat kategóriájába tartozó gazdasági szervek körének kibővítése. A vállalatok feladatköri, méretbeli és ebből következően számbeli módosulása arra a szándéokra épült, hogy minden gazdálkodó szervezet, lehetőleg egyféle, elkülönülő tevékenységet folytasson (ennek része volt a „profiltszta” vállalatok kialakítása és a gyártmányszakosítás, a vállalatközi együttműködés megszüntetése és az irányítószerven keresztüli kizárólagos kapcsolatfelvétel lehetősége), így biztosítva elméletileg az egyetemesnek vélt „népgazdasági érdek” érvényesülését, de a gyakorlatban az adott iparág irányításával megbízott adminisztratív szervek irányító-hatalmi szerepét.⁸

Ebbe a „funkcionális” rendszerbe illeszkedett bele a vállalati iratok őrzésének szabályozása és annak ideológiája is, ahol is a történetinek tekintett vállalati iratok őrzésének kizárólagos jogával felruházott levéltári intézményrendszer mellett a vállalatok a saját maguk által keletkeztetett iratoknak csak mintegy ideiglenes ör-

---

A lista olyan „ügyköröket” is tartalmazott, mint dokumentációs anyag (124.), értekezlet tartása (126.), értekezleti jegyzőkönyvek (148.), majd külön jegyzőkönyvek (műszaki értekezletek, vegyes, műszaki szemle, igazgatósági ülési, fegyelmi, posta értekezlet, szállítási és termelési, laboratóriumi havi jelentés, vállalatvezetői, vegyes üzemi 263.), miközben külön-külön a különböző értekezletek egy részét is felsorolták a jegyzéken. A listán mindemellett olyan „ügykörök” is szerepeltek, mint munkásmozgalmi ügyek (346.), műszaki levelezés (348.), műszaki szervezés (349.), műszaki adatok (384.), műszaki főosztály levelezése, tervek, rajzok (393.) vagy a termelési adatok (563.), tervrajzok (564.), térképek (565.), illetve vállalatvezetői iratok (614.). A grandiózus lista tételeinek korrigálására két alkalommal is sor került (2507/1952. és a 2602/1952. sz. KGM ut.), ezek azonban érdemben nem változtattak az „ügykörjegyzék” jellegén.

⁷ Bikki, 1994: 5.

⁸ „Azt gondolták, hogy pontosan felmérhető és eldönthető, mikor, miből, mennyit kell előállítani [...]. Úgy vélték, hogy a bonyolult feltételeket csak a legfelsőbb vezetés képes áttekinteni, így az alsóbb szintek vezetőinek már részletező utasítások formájában kell kézhez kapniuk a feladatokat és az azok rendelkezésükre bocsátott feltételeket.” Pető-Szakács, 1985: 110.

zöhhelyeként (a kötelező átadás és a kötelező selejtezés mellett) jelentek meg. Ebből következően, ahogy a vállalatok az általánosnak tekintett, kizárólag az irányításért felelős szervek révén artikulálható népgazdasági, ágazati érdekek és célok megvalósítása felől tűntek fontos szereplőknek anélkül hogy azoknak saját „legitim” érdekei lehettek volna, úgy maguk a vállalati iratok megőrzése, levéltári átadása is kizárólag az „ipari fejlődés”, a gyári munkásság, a munkásmozgalom stb. története szempontjából bírtak jelentőséggel.⁹

Az iratokra vonatkozó ágazati utasítások egyszerre kezelték egyetlen egységként az adott terület adminisztratív és gazdálkodó szervezeteinek iratait, illetve próbálták meg eliminálni az ágazaton belüli, az egyes gazdasági szervek múltjában, kultúrájában, működésében, funkcióiban stb. – a vállalati dokumentumok terén is – megmutató jelentős különbségeket is.¹⁰ Mindezek azonban nem az irányításért felelős minisztérium(ok)¹¹ szűklátókörűsége okán, hanem tudatos politika eredményeként alakultak, hiszen az állami (gazdaság)politika hivatalosan is az irányítással megbízott szervek és a gazdasági szervezetek közötti „ellentmondás” felszámolását tűzte ki célul.¹² A deklarált célok azonban csak részben valósultak-valósulhattak meg,

⁹ Hazai hagyomány hiányában a LOK ekkoriban fordította le a keletnémet Franz Wiszniewski munkáját, amely az üzemi levéltárak felállításáról, a begyűjtendő iratokról, az intézményi levéltár funkciójáról szólt részletesen és mellékletként közölte az 1950-es keletnémet rendeletet is. A közös belügyi-iparügyi utasításban, többek között rögzítették, hogy „a jól rendezett üzemi levéltárnak az a feladata, hogy mint az „üzem emlékezete” (kiemelés a szerzőtől) az üzemvezetésnek, az államnak és ezen túlmenően a kutatásnak és tudománynak megőrizzen minden olyan forrásanyagot, amelyre a folyó ügyvitelben már nincs szükség, de ami mégis marandó értéket képvisel.” Wiszniewski, 1952: 21. A munka ismertetése kapcsán az akkor már működő Központi Gazdasági Levéltár munkatársa sietett leszögezni, hogy „összehasonlítva ezt az elvet a mi levéltáraink gazdasági anyagának, elsősorban a Gazdasági Levéltár anyagának rendeltetésével, a mi anyagunk már nem annyira az egyes érdekelt üzem, hanem inkább a népgazdaság egészének, s főleg a történettudományos kutatásnak érdekeit van hivatva szolgálni.” (Kiemelés a szerzőtől.) Kiss, 1952b: 52. A magyar levéltári felfogás kimondatlanul is az akkori szovjet levéltári gondolkodással, mintsem ezzel a keletnémet koncepcióval mutatott rokonságot. A vállalati levéltárak intézményét a keletnémet rendelet átmeneti megoldásnak tekintette a tartományi vagy egy központi gazdasági levéltár felállításáig, rögzítve, hogy különleges helyzetben (pl. helyhiány, megszűnés esetén) majd az állami levéltárak fogják letétként átvenni a vállalati anyagokat. Wiszniewski, 1952: 21.

¹⁰ Maradva a Kohó- és Gépipari Minisztériumnál a tárca irányítása alá tartozott a vaskohászat, a gépi berendezések gyártása, közlekedési eszközök gyártása, az erőszármű berendezési ipar (villamossági gépek gyártása), a híradástechnika, a műszeripar és a fémtömegcikkipar területén működő (nagy) vállalatok köre. Ugyanakkor sem az ötvenes években, sem a későbbiekben a minisztériumi irányítás alá tartozó vállalatok nem fedték le az adott ágazat egészét (lásd pl. az ipari szövetkezeteket), ráadásul egy-egy vállalat irányítószerve is a minisztériumok, a tanácsok és más hivatalok „autark” törekvései, ill. az egymás közötti hatalmi viszonyok függvényében módosult!

¹¹ A KGM rendeleteivel egyidejűleg más minisztériumok is kiadták a felügyeletük alá tartozó vállalatok iratait érintő rendelkezéseket.

¹² A vállalati iratok őrzése és selejtezése mindazonáltal nem választható el a korabeli hatalmi viszonyok vállalati dimenzióitól sem, sőt! Az államosítást követően ugyanis az állami- és pártszervek tudatosan törekedtek arra, hogy a vállalatvezetőket érintő káderpolitikában kifejezetten a más vállalatnál szocializálódott, az adott vállalattal, annak múltjával, intézményi kultúrájával és sajátosságaival – ebből

hiszen az ötvenes évek irányítási rendszerének jellegéből következően a vég nélküli utasítások és körövények között könnyedén elsikkadt a vállalatok iratait érintő szabályozások ügye (is).¹³

Ahogy arról az említés szintjén már volt szó, kezdetben a LOK, illetve az azon belül létrehozott vállalati csoport feladata volt az iratok felkutatása és begyűjtése a gazdasági élet kaotikus viszonyai között, majd újabb fordulópontot a vállalati csoportból kinőtt Központi Gazdasági Levéltár (KGL) létrehozása jelentette 1953 elején. A LOK addigi iratbegyűjtési tevékenysége mellett a KGL feladata lett, hogy: „az ország egész területéről gyűjti, őrzi, kezeli és a tudományos kutatás rendelkezésére bocsátja az országos jelentőségű ipari, gazdasági vállalatoknak [...] a levéltári őrizetbe kerülő, a vállalati ügyintézésben már nem szükséges anyagát”.¹⁴ Az új levéltár illetékességi köre fokozatosan lefedte – a közüzemi vállalatok kivételével – a budapesti vállalatok nagyobb részét, amelyhez a vidéki vállalatok sorából kifejezetten a bányászathoz és a nehéziparhoz sorolt cégek és jogutódai is odakerültek.¹⁵

Az iratgyűjtés és -mentés, a „tudományos érdek” civilizációs küldetésével felvértezett gazdasági levéltárosoknak a vállalati iratok feltérképezésekor számtalan olyan jelenséggel kellett szembesülniük, amelyek ellentétesek voltak az eddig ismertett normatív szabályozásokkal: a vállalatok képviselői gyakran a selejtezéseket be sem jelentették vagy egész iratsorozatok elbírálását végezték el az előírt egyedi értékelés helyett, máskor a selejtezés elvégzését a levéltárra próbálták hárítani. A korabeli tapasztalatok nyomán jutott a KGL egyik munkatársa arra a megállapításra, hogy a vállalatok jelentős részénél nincs irattári rendszer és ahol van irattári rend, ott, akár egy iratsorozaton belül is többféle kezelés figyelhető meg. A helyzetet ráadásul tetézte „a sok helyen fennálló sovinizmus, mely abban áll, hogy [...] biztosabb helyen látják az anyagot ott, mint levéltári őrizetben. Így a vállalatok egy részében kifejezetten közlik azt, hogy az anyagot nem kívánják átadni.”¹⁶ A kaotikusnak leírt helyzet¹⁷

---

következően annak írott múltjával sem – igazán azonosuló vállalatvezetőt nevezzenek ki, látszólag ezzel garantálva a fentről jövő direktívák végrehajtásának zökkenőmentességét. A kinevezett, majd többször is kicserélt új vezetők (elsődlegesen az igazgatói posztot betöltők) gyakran maguk sem tudták, hogy pontosan mi tévők is legyenek az iratok jelentős részével, hiszen az iratok őrzése, az arról való döntés a korábbiakban a mindenkori felsővezetés kompetenciájába tartozott – annak tulajdonosi-hatalmi helyzetéből és érdekéből következően.

¹³ Maradva a Kohó- és Gépipari Minisztérium példájánál, a KGM 1952 januárja és 1954 áprilisa között csak a premizálás szabályozására 38 rendelkezést, módosítást és kiegészítést, illetve két helyesbítést adott ki. Berend T., 1976: 121.

¹⁴ 864-02107/1952 Közoktatásügyi Min. sz. leirata a Központi Gazdasági Levéltár megszervezéséről, 1952. dec. 26. MNL OL XIX-I-18-a 864-0024/1952

¹⁵ Ld. részletesen Incze, 1960. A kezdeti időszak illetékességi dilemmáiról Sárközi Zoltán kéziratban maradt munkája ad rövid tájékoztatást, Sárközi, é. n.: 10–13., ill. a KGL működéséről Sárközi, 1992.

¹⁶ Kiss, 1952a: 48–50.

¹⁷ „Közigazgatási hatósági és hivatali iktatási rendben lévő iratokhoz szokott levéltáros el sem tudja képzelni, hogy milyen káosz uralkodik a vállalati iratok terén.” Kiss, 1952a: 49.

megoldására rögtön megoldási javaslat is született, úgymint „az irattári rendszer” felállítására, illetve az azonos típusú vállalatok azonos irattári rendszerének kialakítása és az iratok feletti levéltári kontroll vállalaton belüli garanciájaként elképzelt irattáros személyzet kiképzése.¹⁸

A javaslatokkal szemben a korabeli szabályozások sorában azonban inkább az el-entmondások szaporodtak, így bár a KGM rendeleteiben átvették az „irat” és az „irattár” fogalmakat, más rendelkezések azonban ezt figyelmen kívül hagyták, legyen szó akár magasabb, akár alacsonyabb szintű szabályozásról. Nem segítette például a (vállalati) irat megfelelő fogalmának elterjedését, hogy ebben az időben jelent meg az Elnöki Tanács 1954. évi 4. sz. törvényerejű rendelete a műszaki emlékek védelméről. A háború utáni műszaki muzeológia intézményesülésének alapvető dokumentuma szerint ugyanis műszaki emlékek lehetett nyilvánítani „a műszaki emlék jellegű tárgy tartozékait, eredeti vagy későbbi ábrázolását, ismertetését, illetőleg az azt tartalmazó iratot [...] tekintet nélkül arra, hogy az ábrázolt, illetőleg leírt tárgy korábban már megsemmisült (2. §).” A műszaki emlékként meghatározott iratokat a tvr. ki is vonta a levéltári rendszer illetékességéből és rögzítette, hogy a népművelési miniszter intézkedhet a műszaki emlék múzeumi elhelyezéséről (5. §). (Ennek hatásáról a későbbiekben még lesz szó.)

Ehhez hasonlóan problémás volt a Kohó- és Gépipari Minisztérium által 1954-ben az iparvállalatok számára kiadott mintaügyrend is, ahol az igazgató alá rendelt irattár feladatkörét kizárólag az érkező és kimenő posta iktatásában, a kimenő és beérkezett ügyiratok másolatának őrzésében és az iratselejtezések végrehajtásában jelölték meg. Ez kiegészült a kisebb vállalatok esetében a nyomtatványok és irodaszerek raktározásának feladatával. Ettől elkülönült a titkos ügyiratok irattára, amely az ügykezelés alá tartozott, illetve a műszaki titkárság alá tartozó műszaki dokumentációs tájékoztató csoport, amelynek feladata a „teljes műszaki dokumentáció” nyilvántartása (és a műszaki könyvtár irányítása) volt. Mindeközben a főkonstruktor

¹⁸ Kiss, 1952a: 52. Hasonló javaslatokhoz (központi irattárak létrehozására kötelezett vállalatok körének meghatározása, illetve az iratkezelés rendjének egységesítése) ld. Soós, 1953: 88. Soós Imre írásában ugyanakkor fontos, általánosabb megjegyzéseket is tett a vállalati iratkezelésről, feltárva annak eltérő jellegét és funkcióját: „A közhivatalok [...] iratainak rendszerezését az iktatóhivatal végzi el. Az irat az iktatás során kapja meg az iktatószámot, csoportszámot [...], amely aztán alapját képezi az irattári lerakásnak is. A vállalatoknál ezzel szemben a legtöbb esetben nincs külön iktatóhivatal, iktatás is ritkán. Ha néhol iktatják a levelezést, ezt a munkát a vállalati irattár végzi el, de az itt nyert iktatószám sem azért jön létre, hogy az irattári sorbarakás alapját képezze, hanem csupán mellékes célból: hogy az ügyfél a kimenő levelen valamilyen hivatkozási számot kapjon, vagy azért, hogy az irat vándorlását az ügyintézők között nyomon lehessen követni. Miután az ipari vállalatok legtöbbjében még ilyen fejletlen iktatás sem mutatkozik, megállapítható, hogy a vállalatoknál az iktatás szerepe jelentéktelen, a rendszerezés munkáját az irattárba érkezése után az irattár végzi el, és pedig kizárólag az irattári lerakás érdekében s ez az irattári rendszer független az itt-ott meglévő iktatástól. [...] az ipari vállalatok iratkezelési rendszere tehát nem iktatási rendszer, hanem irattári, iratelhelyezési rendszer.” 86–87. Az államosítás előtti vállalati irattárakról ld. még Kiss, 1953: 66–69.

alá rendelt (műszaki) rajztár az eredeti konstrukciós rajzok őrzését, kiadását és nyilvántartását látta el, s külön gyártóeszköz-rajztár felállítását is elrendelték a főtechnológus vezetése alatt a szerszámokhoz és készülékekhez tartozó műszaki rajzok kezelésére és őrzésére.¹⁹ Jól érzékelhető tehát, hogy az ötvenes években – ahogyan az ügyrend fogalmazott – egy „középnagyságú” gépipari vállalat esetében egymástól jól elkülönülő őrzőhelyeket jelöltek ki a vállalati iratoknak, amelyek közül az irattár feladat- és hatásköre csak egy szűk területre terjedt ki.

Jól illeszkedett az ötvenes évek világához a kezdeti időszak ellentmondásokkal teli tapasztalata nyomán megfogalmazott kiút. Az 1950. évi tvr. alapján a levéltárak illetékességébe sorolt szervek nagy száma, a levéltárakra háruló feladatok előre nem látott nagysága, a mindennapi munka során észlelt, a normatív szabályozással hol szorosabb, de inkább lazább kapcsolatot mutató gyakorlat új levéltári szabályozás életre hívását eredményezte – nem csak a gazdasági szervek vonatkozásában. Így született meg a 45/1958. (VII.30.) sz. kormányrendelet, amely rögzítette az iratok őrzésének hivatalvezetőket terhelő kötelezettségét, az irattári selejtezések eljárásrendjét, illetve az őrzési idők kiterjesztését legalább tíz évre. A vállalati iratok szempontjából azonban elsősorban nem ez, hanem a rendelet nyomán kiadott tárcautasítások jelentettek fontos állomást: a gépipar területén a 8230/1958. sz. KGM utasításban kötelezték a minisztériumi (fő)osztályokat, igazgatóságokat, valamint a vállalatokat, hogy minden iratot nyilvántartásba vegyenek, azaz iktassanak. A KGM a „szocialista rendszer” vállalatiirányítási rendszerének, korabeli felfogásának megfelelően – ahelyett, hogy a vállalatok számára megfelelő iratkezelés kidolgozására tett volna kísérletet – tovább erőltette az igazgatási és a gazdálkodó szervek működése homogenizálásának kérdését, hiszen ez a fajta iratnyilvántartás néhány vállalatot (például a háború előtt is állami tulajdonban lévő, a mindennapi működésben aktív állami jelenléttel működő MÁVAG gyárat)²⁰ vagy egy-egy vállalaton belüli szervezeti egységet leszámítva nem terjedt el, az iparvállalati működéstől legtöbbször idegen maradt.²¹ Az 1952-ben kiadott ügykörjegyzéket ugyanakkor felváltotta egy új selejtezési jegyzék, amelyben a korábbi hatszáz „ügykört” meghaladó listát 195 tételre redukálták, ebből 42-öt nem selejtezhetőnek, 44-et 10 évig őrzendőnek, míg a többi 1–5 éven belül selejtezhetőnek minősítettek. Bár számszerűen látványosan csökkent az ügykörök-tételek száma, lényegét tekintve ugyanazok a problémák jellemezték a jegyzéket, mint a korábbiakban: egyfelől túlságosan általánosan meghatározott tételek szerepeltek benne (pl. vállalatvezetői iratok, titkársági iratok, munkásmoz-

¹⁹ Iparvállalatok ügyrendje, 1954: 7–8., 32., 38., 45.

²⁰ Kiss, 1953: 68.

²¹ Az ötvenes években a korábbi céges működés „maradványaként” tekintettek az iktatás hiányára vagy annak korlátozott voltára, s a többszöri, kötelező előírás ellenére csak évtizedekkel később tudatosult, már amennyiben tudatosult annak iparvállalati működéstől idegen volta vö. Erdmann, 1982. és Pálmány, 1983.

galmi ügyek vagy tervrajzok), másfelől a ténylegesen keletkező iratok köre csak részlegesen jelent meg a listán, amelyet egy merev besorolási rendszer egészített ki (például nem selejtezhetőnek és levéltárba adandónak jelölték a körrendeletek, a szabályzatok és az ügyviteli utasítások előkészítő iratait),²² bizonyítékát adva annak, ahogyan a KGM továbbra is látni és láttatni akarta a vállalati iratok kezelését és magukat a vállalatokat.

Az 1958-as kormányrendelet, majd a minisztériumi végrehajtási utasítás(ok) miközben megerősítették a levéltárak formális szerepét a selejtezés alá vont iratok felett, a téma szempontjából legalább ilyen fontos, hogy a közigazgatási és gazdálkodó feladatokat végző szervek iratainak ügye ismételtlen egyetlen kategóriába került, sőt tovább lépve a homogenizáció útján, immáron minden intézménytípus számára egyöntetűen előírták az addig csak a közigazgatásban használt iktatás feladatát. Ugyanakkor az iktatás problematikája, bevezetése elsődlegesen nem a gazdálkodó szervek működésében jelentett változást – a ténylegesen iktatást végző és használó vállalatok száma minimális maradt –, sokkal inkább az akkori levéltári gondolkodásban eredményezett módosulást. A vállalati iratok értelmezésében ugyanis a (vállalati) iratokat egyre inkább az iktatott iratok kérdésével, a vállalatok által keletkeztetett iratok teljes spektrumát pedig a vállalati gyakorlatban kialakult, szűk hatáskörű irattárakban fellelt iratokkal kezdték el azonosítani. Ez a szemléleti beszűkülés a vállalati irattárak kapcsán gyakran csak a szabályozásokkal ellentétes gyakorlat létét volt képes detektálni (az irattárak elhanyagolt állapota vagy az „iratkezelési-irattári fegyelem hiánya”, illetve az irattárosok alacsony presztízse), akár a korabeli „bennszülött” vállalati irattárosok megszólaltatásával is.²³

²² Mindezek mellett a rendeletben ismételtlen rögzítették a selejtezéseknél az egyenkénti tartalmi vizsgálatot, illetve „nem szabad kiselejtezni a [...] a, a minisztérium és az állami gazdálkodó szervek szervezetére, működésére, fejlődésére és ügykezelésére vonatkozó alapvető fontosságú adatokat tartalmazó iratokat, b, politikai, gazdasági, tudományos, történelmi vagy művészeti szempontból értékes iratokat, c, az 1867. évben vagy az azt megelőző időben, valamint az 1919. és 1944. évben keletkezett iratokat, d, az irattárakban őrzött közlevéltári anyagot képező iratokat (sic!).”

²³ Ld. pl. Levéltári Híradó, 1959: 93–113., Levéltári Szemle, 1961: 97–104., Irattári rovat / Az irattárosképzés tapasztalatai fejezeteket, különösen Sárközi, 1959, valamint Sárközi, 1961. A KGM alá tartozó vállalatoknál maradvány, a néhány évvel később megjelent, jó példaként állított Lenin Kohászati Művek (LKM) irattári rendszerét ismertető munkában a szerző nem említette meg, hogy az LKM a korábban is állami tulajdonban lévő diósgyőri Vasgyár/MÁVAG-ból jött létre, így annak iratkezelési és irattári rendszere inkább volt kivételnek, mintsem általánosnak tekinthető a vas- és gépipar területén. Ld. Sárközi, 1968, vö. Kiss, 1953: 64, 68. Már ekkoriban is szembetűnővé vált, hogy a vállalati levéltárak elemzése kapcsán hiányoztak a keletkező és történetinek minősülő irattípusokat, iratfajtákat számba vevő elemzések, pedig a kérdés az ötvenes évek elején még jelen volt a levéltári irodalomban, ld. röviden: Wiszniewski, 1952: 8–9, 22–25. Külön érdekessége a keletnémet utasításnak, hogy olyan iratok is szerepeltek a maradandó iratok között – pl. prospektusok, katalógusok, folyóiratok, üzemi újságok, faliújságok, tájékoztatók, naplók, visszaemlékezések, sajtókiadványok stb. – amelyek sem a magyarországi szabályozások sorában, sem a vállalati levéltárakról való gondolkodásban nem kaptak figyelmet. Ezekben az években készült el Eric Neuss gazdasági irattannal foglal-

A sematikus levéltárosi szemlélet, a gazdasági életet formálisan uraló adminisztratív szervek homogenizációs törekveit megtestesítő normatív szabályozásokkal olyan kereteket jelöltek ki a vállalati iratok értékelése és gyűjtése terén, amelyek eleve bizonytalanná tették azok vállalatok általi érdemi elfogadását. Az iratok őrzőhelyének intézményi szintjét illetően a helyzetet ráadásul bonyolította, hogy az 1953 óta működő önálló KGL-t 1961 végén megszüntették és beolvastották a Magyar Országos Levéltárba (MOL). A KGL addigi működése során összességében több mint 7800 folyóméternyi iratanyagot gyűjtött be.²⁴ Néhány évvel korábban ugyan megfogalmazódott az az elképzelés, hogy a vállalati iratok gyűjtésének és megőrzésének folyamatában elengedhetetlen lesz a vállalatok bevonása, mivel a keletkező vállalati iratok mennyisége okán a KGL hosszú távon nem képes befogadni azokat,²⁵ ám a gyakorlatban teljesen más irányt vett a gazdasági iratok ügye. A KGL megszüntetésekor az iratanyag mennyiségileg legnagyobb részét a MOL-ban helyezték el, míg kisebb részét a területileg illetékes levéltárak kapták. A felosztás problematikus, következtelen volta leglátványosabban a budapesti vállalatok esetében mutatkozott meg, amit tovább bonyolított az egyes levéltári intézményeken belül őrzött vállalati levéltárak kezelésének gyakorlata. A levéltárakban ugyanis – miután már a KGL működése során (bár ekkor még inkább csak virtuálisan, de) a fondszerkeztségi alapelvek elfogadásával fizikailag is megkezdődött a szerves egységet alkotó vállalati levéltárak szétbontása – az államosítás előtti anyagot mesterségesen elkülönítették a „népi demokratikus” időszak anyagától. A felosztás során számos esetben ugyan az államosítás előtti anyag a MOL őrizetében maradt, de a „szocialista” időszak során keletkező iratokkal kapcsolatos feladatok a területi levéltárhoz kerültek.²⁶

---

kozó munkájának részleges magyar fordítása is, amely azonban kéziratban – és visszhang nélkül – maradt. A német kiadás ismertetéséhez ld. Meisner, 1955.; az államosítás előtti cégek irattípusaihoz Kiss, 1953: 64–66., a „szocialista” időszak általános ismertetéséhez Oltvai, 1955: 276–285. Sem ekkor, sem a későbbiekben nem került sor differenciáltabb jegyzék(ek) összeállítására, amelyek ráadásul az államosítás előtti és a későbbi idők iratait is magában foglalták volna, érzékeltetve a folyamatosságot és a különbségeket egyaránt. Az államosítás előtti iratokhoz általánosan ld. a Levéltári Igazgatóság által 1972-ben összeállított és minden levéltárnak megküldött sorvezetőt: 51.321/72 X. Útmutató a tanácsi levéltárakban őrzött gazdasági iratanyag rendezéséhez https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_06_LeveltariFeldolgozas_2_Rendezes/?pg=759&layout=s (A letöltés ideje: 2019. szeptember 15.)

²⁴ Incze, 1960: 4., Sárközi, é. n.: 95.

²⁵ Szerkesztői megjegyzés Sárközi Zoltán: Gazdaságtörténet és a levéltárak a 36. német levéltárosnapon c. írásához, 1959: 219. A probléma a KGL felszámolása után néhány évvel később is felmerült ld. Szedő, 1965: 197.

²⁶ A hatvanas évek elejére kialakuló levéltári gyakorlat ideológiáját Ember Győző fogalmazta meg a legtömörebben: „Előfordulhat, hogy valamely szerv jelentősége változatlan marad, sőt növekszik, ugyanakkor fondjának forrásértéke csökken. Ez következik be egyes gazdasági szerveknél, amikor államosítják őket [...]. A szerv jelentősége a gazdasági életben az államosítás következtében nem csökken, hanem növekszik, fondjának forrásértéke ugyanakkor viszonylagosan kisebbedik, mert a szerv működésére vonatkozó legfontosabb adatok, amelyek az államosítás előtt egyedül a szerv

Ilyen abszurd helyzet alakult ki olyan gépipari vállalatok esetében mint például a Ganz, a Csepel Művek vállalatai vagy a budapesti MÁVAG.

A korabeli illetékességi kérdések ellentmondásait a későbbiekben sem sikerült megoldani, sőt az Új Magyar Központi Levéltár (ÚMKL) létrehozásával – különösen a fővárosi székhelyű vállalatok vonatkozásában – a problémák még látványosabbak lettek. A helyzet rendezésére kiadott 101/1975. KM utasítás alapján az ÚMKL-hez kerültek a minisztériumok közvetlen felügyelete és irányítása alá tartozó kereske-

---

fondjából lehetett megtudni, az állami irányítás és ellenőrzés következtében immár az irányító és ellenőrző állami hatóságok fondjaiból is megtudhatók. A fond forrásértékének ilyen viszonylagos kisebbedése következtében megtörténhetik, hogy valamely gazdasági szerv államosítás előtti fondja központi levéltárba kerül, ugyanannak a szervnek az államosítás utáni fondját ellenben a szerv székhelye szerinti illetékes területi levéltár őrzi. Félreértés elkerülése végett le kell szögezni, hogy ilyen esetekben csak látszólag van szó ugyanarról a szervezetről, annak államosítás előtti és utáni fondjairól. *Tulajdonképpen két külön szervnek a fondjairól van szó, hiszen az államosítás utáni szervezet nem tekinthetjük azonosnak az államosítás előttivel, még akkor sem, ha az államosítás tényén kívül semmiben sem különbözik tőle.*” Ember, 1963: 14–15. (kiemelés a szerzőtől). Jól látható, hogy a korabeli levéltári értelmezésben az irányító szervek iratanyagában fellelhető legfontosabbnak tekintett (vállalati) adatok ugyanolyan értékkel és jelentéssel bírtak, mint az adott vállalat iratanyagában fellelhető információk, függetlenül azok keletkezésének körülményeitől és céljától. Ezek az adatok azonban sokkal inkább tekinthetők az alá- és fölérendelt szervek közötti kapcsolat, mintsem az adott vállalat (vagy intézmény) működésének kizárólagos adatainak. Az Ember által leírt szervezeti-kapcsolati kép nem volt más, mint az adminisztratív szervek korabeli törekvéseinek levéltári interpretációja, amely az irányítás alá vont vállalatokat csak egy egyszerű, passzív végrehajtó szerepben akarta láttatni, s ehhez jól illeszkedett az államosítás aktusának választóvonalként való deklarálása a vállalatok történetében – a diszkontinuitás ily módon való hangsúlyozásával is elidegenítve a vállalatokat a saját múltjuktól és annak forrásaitól. A felosztás alapjait még a KGL-ben dolgozták ki az ötvenes évek végén a szovjet tulajdonba kerülés, az állami kezelésbe vétel és az államosítások „fordulópontjai” mentén, ld. Incze, 1960: 5–6. A korszakhatár kérdéséről nem függetlenül, a formálódó rendezési gyakorlat is számos problémát magában hordozott az államosítás előtti levéltárakat illetően. Az iratanyagok középszintű rendezése kapcsán ugyanis a későbbiekben rögzítették, hogy a vállalati iratokból a nyugdíjpénztárak, segélyező egyesületek, sportegyesületek, kulturális egyesületek, fogyasztási szövetkezetek, üzemi bizottságok, hadiüzemi személyzeti parancsnokok, igazoló bizottságok stb. irataiból külön fondot kellett kialakítani a már idézett 1972-es „Útmutató” alapján. A fondok különválasztása látszólag kevésbé tűnt kérdésesnek az OL Z szekciója esetében, mivel ott a rendezésnél a fondcsoporton volt a hangsúly, bár nem problémamentesen, de a tanácsi fenntartású őrzhelyeknél ilyenek kialakítására nem került sor a XI. fondcsoportban. Ugyanakkor arra, hogy a levéltár kifejezést miért nem használták az összetartozó vállalati fondok kapcsán az alábbi magyarázat született: „a szervezeti alapon kialakított fondcsoportok magukon viselik a levéltár alapvető ismérvét, a fondképzők közötti szerves kapcsolatot. Hogy ezeket a fondcsoportokat mégsem nevezzük levéltárnak, noha több esetben már a konszern irattárában is együtt voltak, annak oka legfőképpen a fondképzők kapcsolatainak dinamizmusában, a tőkés gazdaság természetéből adódó változékonyságában rejlik.” Buzási, 1978: 7–8. A levéltár kifejezés használata kimondatlanul is a fondok szerves összetartozásának érzését keltette volna, elég csak utalni a családi levéltár fogalmára, míg a fondcsoport megnevezés egy neutrálisabb kifejezést takart. A levéltár és fondcsoport fogalmának bizonytalan használathoz ld. még Ember, 1982: 154–155. A kérdés mindemellett valószínűleg nem függetleníthető a politikai rendszer családról, ill. cégekről alkotott felfogásától sem, ennek elemzése azonban túlmutat jelen írás keretein.

delmi, beruházó, tervező, kutató és szolgáltató tevékenységet ellátó vállalatok, illetve a többségében a fővároson kívül működő trösztök anyagai, míg a Fővárosi Levéltárhoz a minisztériumok felügyelete alatt működő budapesti székhelyű *ipari vállalatok és trösztök*, illetve a vidéki székhelyű trösztök és vállalatok Budapesten működő vállalatainak, kirendeltségeinek, üzemeinek az iratanyaga. A rendeletben kitértek a Pest Megyei Levéltár illetékességébe tartozó vállalatok ügyére is. Utóbbihoz a Pest megyei székhelyű vállalatok mellett, a megyén kívüli székhellyel bíró szervek Pest megyében működő telephelyei, üzemei, lerakatai tartoztak. A rendelet oly módon rendezte tehát a vállalati iratok gyűjtésének és őrzésének kérdését, amely a gazdaság jellemzőivel nem mutatott kapcsolatot, ráadásul egy-egy vállalaton belül is – negligálva a vállalatonként változó belső intézményi kapcsolatokat – egyidejűleg más-más levéltárba utalta a vállalat különböző szintű és formában működő egységei által keletkeztetett iratokat, pontosan érzékeltetve, hogy a szabályozások illetően módjával milyen mértékben volt képes a levéltári intézményrendszer értelmezni és lefedni a gazdasági ágazatok és vállalati szervezetek komplex rendszerét. Mindazonáltal a levéltárak vállalati iratokkal kapcsolatos problémáinak csak egy részét képezték az illetékességből eredő kérdések. (Ez elsődlegesen a keletkező vállalati iratok mennyisége, illetve a rendelkezésre álló raktári kapacitások okán merült fel érdemben, amely idővel olyan módon oldódott meg, hogy a vidéki nagyvállalatok jelentős része az ÚMKL illetékességébe került át.) Legalább ilyen meghatározó volt az adott viszonyok között a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. tvr.-nek és végrehajtási utasításának életbe lépése is, amelyről a következő részben lesz szó.

Felhasznált irodalom

- Berend T., 1976 = Berend T. Iván: A szocialista gazdaság története Magyarországon 1945–1968. Bp., 1976.
- Bikki, 1994 = Bikki István: A gazdasági levéltárügy Magyarországon. Levéltári Szemle, 1994. 3. sz. 3–9.
- Buzási, 1978 = Buzási János: A kapitalizmuskori vállalati iratanyag levéltári rendezésének problémái. Levéltári Közlemények, 1978. 3–19.
- Ember, 1963 = Ember Győző: A levéltári gyűjtőkörök elhatárolása. Levéltári Közlemények, 1963. 1.sz. 3–21.
- Ember, 1982 = Ember Győző: Levéltári terminológiai lexikon. Bp., 1982.
- Erdmann, 1982 = Erdmann Gyula: A vállalati iratkezelés, irattározás az államosítások után. Az Új Magyar Központi Levéltár Közleményei. Szerk.: Káposztás István, 1982. 29–33.
- Incze et al., 1960 = Incze Miklós et al. (öáll.): A Központi Gazdasági Levéltár fondjainak jegyzéke. Bp., Levéltárak Országos Központja, 1960.

-
- Kiss, 1952a = Kiss László: A gazdasági irattermelő szerveknél folyó selejtezések tapasztalatairól. Levéltári Híradó, 1952. 3. sz. 46–52.
- Kiss, 1952b = Kiss László: Hozzászólás „Wiszniewski (sic!): Egy üzemi levéltár megszervezése” c. cikkéhez. Levéltári Híradó, 1952. 4. sz. 52–55.
- Kiss, 1953 = Kiss László: A vállalati iratkezelésről. Levéltári Híradó, 1953. 2–4. sz. 63–79.
- KGM, 1954 = Kohó- és Gépipari Minisztérium Főkönyvelőség-Számviteli Osztálya (öáll.): Iparvállalatok ügyrendje. Irányelvek. Budapest, 1954.
- Lakos, 2006 = Lakos János: A Magyar Országos Levéltár története. Bp., 2006.
- Meisner, 1955 = Meisner, Heinrich Otto: Az új gazdasági irattan. Levéltári Híradó, 1955. 1–2. sz. 169–171.
- Oltvai, 1955 = Oltvai Ferenc: Szocialista iparvállalatok szervezete és iratai. Levéltári Közlemények, 1955. 1. sz. 272–285.
- Pálmány, 1983 = Pálmány Béla: Az irattári munka kérdései az ÜMKL Módszertani osztályán. A levéltárak és a szocialista irattárak kapcsolatai. Szerk.: Csorba Csaba. Magyar Könyvtárosok Egyesülete Levéltári Szekció füzetei 3., 1983. 21–33.
- Pető-Szakács, 1985 = Pető Iván-Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. Bp., 1985.
- Sárközi Zoltán: A Beloiannisz Híradástechnikai Gyár iratkezelésének és irattározásának ismertetése. Levéltári Híradó, 1959. 3–4.sz. 121–126.
- Sárközi, 1961 = Sárközi Zoltán: A vállalati irattári rendszerekről. Levéltári Szemle, 1961. 3–4.sz. 187–197.
- Sárközi, 1968 = Sárközi Zoltán: A Lenin Kohászati Művek irattári rendszere. Levéltári Szemle, 1968. 1. sz. 221–230.
- Sárközi, é. n. = Sárközi Zoltán: A Központi Gazdasági Levéltár története (1953–1961). Gépirat. H. n., é. n. [1974]
- Sárközi, 1992 = Sárközi Zoltán: A Központi Gazdasági Levéltár története (1953–1961). Levéltári Szemle, 1992. 1. sz. 49–56.
- Soós, 1953 = Soós Imre: A vállalati iratkezelés Heves Megyében. Levéltári Híradó, 1953. 2–4. sz. 80–88.
- Szedő, 1965 = Szedő Antal: A magyar levéltárügy néhány időszerű kérdése. Levéltári Közlemények, 1965. 2. sz. 197–208.
- Wiszniewski, 1952 = Wiszniewski, Franz: Egy üzemi levéltár megszervezése. Levéltári szakmai továbbképző tanfolyam előadásai 6. Levéltárak Országos Központja, Bp., 1952.